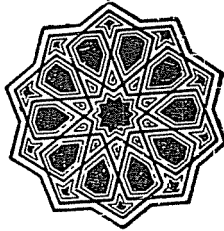

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XX

İSLÂM'DA AHLÂK MESELESİ

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU

Ahlâk anlayışı toplumlara ve felsefî ekollere göre değişiktir¹. Bazı düşünürler ahlâkı erdem olarak tanımlamışlardır. Fakat erdem anlayışı da düşünürden düşünüre değişmiştir.

Sokrates erdemin bilgi demek olduğunu, faziletsizliğin de bilgisizlikten çıktığını söylemiştir². Bilge kişiyi bildiğine göre hareket eden ve kendi iç âlemi ile uyum halinde bulunan insan olarak anlatmıştır. Eflatun ahlâk meselesini başlangıçta Sokrates gibi anlamakla beraber, sonraları iyi, güzel ve doğru idelerini bilmenin erdem olduğunu söylemiştir. Adâletin en yüksek derecede bir erdem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kötü eğitimin kişilerde kötü davranışlar doğuracağını da belirtmiştir.

Aristo'ya göre akla uygun hareket, erdeme de uygun harekettir. İnsan gerçek erdeme sürekli çaba, öğrenme ve uygulama ile ulaşır³. Erdem insan gönlünde yaşadıkça ve severek benimsedikçe insanı mutluluğa götürür. Aklın ve erdemin kurallarını seven kişi ölçülü hareket eden insandır⁴.

Stoahlara göre ise ahlâkın amacı insanla tabiat arasında bir uyum sağlamaktır. Bunun için de fiillerimizin akla uygun ve şuurlu olması gereklidir. Bilge kişi iç huzuru duyan, aklın ve erdemin kurallarına uygun hareket eden insandır.

1 Yahudî ve hıristiyan ahlâkı için bakınız: Jacques Djian, *Précis de Morale Juive et de ses Rapports Doctrinaux avec les Morales Chrétienne et Marxiste*, s. 21-166, Suisse 1962; Hint ahlâkı için bakınız: I.C. Sharma, *Ethical Philosophies of India*, s. 23-56, 70, 298-301, London 1965.

2 Bak. Prof. Dr. Kamıran Birand, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 37-38, Ankara 1964.

3 Bak. Aristote, *Éthique de Nicomaque*, s. 43-121, Paris 1965.

4 Bak. R.A.P.Rogers, *Short History of Ethics*, s. 64-82, London 1964.

Epikür ise ahlâkı sonu mutlulukla bitecek zevkli fiillerde bulunmak olarak anlamıştır. Ona göre insan dostluğa önem vermeli, ölümden ve Âhiretten korkmamalıdır.

Pyrrhon adlı şüpheci filozof mutluluğu iyi ve kötü hakkında bir karar vermeyerek törelere göre yaşama diye anlatmıştır. Diğer şüpheliler gibi Pyrrhon'a göre de iyi, doğru ve güzel kavramı insandan insana değişir⁵. Bu sebeple o herşey hakkında ve hatta Tanrı'nın varlığı hakkında hüküm vermekten kaçınmıştır. Böylece de gerek ahlâk ve gerekse Tanrı'nın varlığı hakkında sapık bir tutum içine girmiştir.

Yer yüzünde insanlar varolduğundan beri ahlâk anlayışı bir dinden öteki dine, bir milletten öteki millete göre az çok değişmiştir. San'at ve dil nasıl bir oluş halinde ise ahlâk da dinlere ve milletlere göre oluşmuştur⁶.

Şüphesiz ki dinler içinde en son gelen semavî din İslamiyettir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz "ben ahlâkın güzelliklerini tamamlamak üzere gönderildim" diye buyurmuştur. "Ahlâken üstün olanınız, imanı en üstün olanınızdır" hadîsi de İslâmiyetin ahlâka verdiği değeri gösterir. "Düşünmek gibi tedbir, güzel ahlâk gibi kazanç yoktur" hadîsi de dikkatimizi fikir ve ahlâk üzerine çekicidir. Nihayet şu hadîs de İslâm'da ahlâkın önemini tayin bakımından önemlidir. "İnsan, ibadeti az da olsa, ahlâkının güzelliği sayesinde Âhiret'te şerefli yerlere ve büyük derecelere yükselir".

Atalarımız Müslümanlığı kabul ettikten sonra yüzyıllar boyunca İslâmiyetin koruyuculuğunu yapmışlar ve İslâm ahlâkına değer vermişlerdir. Ortaçağ'da Türklerin askerî, idarî ve ilmi yetenekleri İslâm medeniyetinin gelişmesine geniş ölçüde hizmet etmiştir. Şu hususu da belirtmek gerekir ki o zamanki Batı âlemi felsefede, tıpta, astronomide, matematikte, kağıt sanayiinde ve çeşitli alanlarda Müslümanlardan yararlanmak ihtiyacını duymuşlardır. Konumuz ahlâk olduğu için İslâm medeniyetinin başlangıçtaki üstünlükleri ve Rönesanstan sonra Batının Doğu âlemini hızla ilerleyerek geçmesi üzerinde ayrıntılara girmeyeceğiz.

5 Bak. İbrahim Ağâh Çubukçu, Gazzalî ve Şüphecilik, s. 19-22, Ankara 1964.

6 Bak. Heinz Heimsöeth, Ahlâk Denen Bilmece, s. 27, 36, Türkçeye Çeviren: Nermi Uygur, İstanbul 1957.

Şüphesiz ki ahlâkın çeşitli ilkeleri vardır. Bu ilkeler arasında itidal (ölçülülük), adâlet, hikmet ve iffet başta gelir. Bunların hepsi de erdemle ilgilidir.

İslâm ahlâkında erdemın alanı çok geniştir.

Mü'minlerin kardeşçe yaşamağa önem vermeleri erdemli bir hareket olur. Kur'an'da "mü'minler ancak kardeşirler" âyeti vardır. Hz. Muhammed de bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz kendisi için sevdiği şeyi, din kardeşi için sevmedikçe imanı olgun olmaz". İslâmda kardeşçe barış içinde yaşamağa dair daha bir çok buyruklar vardır. Bu konuda şu âyetler ne kadar dikkat çekicidir: "Mü'minlere kanatlarını ger, alçak gönüllülük ve şefkat göster". "Barış hayırlıdır". "Allah'tan korkunuz ve aranızı düzeltiniz".

Doğruluk da erdemın ilkelerinden birisidir. Kur'an'da insanların dosdoğru olması emredilmiş ve doğruların mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir. Bu konuda örnek olarak mealen şu âyetleri verelim: "Ey iman edenler! Allah'tan korkunuz ve doğrularla beraber olunuz". "Doğru olan erkek ve kadımlara Allah mağfiret ve büyük ödül hazırlamıştır". "Emrolunduğun gibi doğru ol".

Sevgili peygamberimiz doğruluğu şu hadisleriyle salık vermiştir: "Doğru tüccar kıyamet gününde Allah'ın sevgili kulları ve şehitlerle beraber diriltilir". "İnsanın yediği en helal şey kendi kazaacı ve temiz satış mahsulüdür". "Doğru sözlülük insanı iyiliğe ulaştırır. İyilik de Cennete gitmeyi sağlar. Adam doğru söyleye söyleye Allah katında sıddıklar derecesine çıkar. Yalan söylemek fenalığa götürür. Fenalık da Cehennem'e götürür"⁷.

İnsanın sözünde durması ve dostluğa önem vermesi de erdemli bir harekettir. Sözünde duran, dostlarının iyiliğini isteyen ve insanlar hakkında hayırlı şeyler düşünen kimse gönül huzuru duyar. Sözünde durmayan ve insanlar arasında huzursuzluğa sebep olan kimseler kendi mutluluklarına da zarar vermiş olurlar⁸. Bir toplum içinde herkes güvenilir bir kişilik gösterse, elbette o toplumda ahenk de daha güçlü olur. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Tanrı söz verdikten sonra ahdını bozmuş olanlara ve Allah'ın emrettiklerinden ilgisini kesenlere

7 Bak. Muhyiddin Nevevi, Riyazus-Salihin ve tercemesi, c. I, s. 85-90, Türkçeye çevirenler: Kıvamuddin Burslan ve Hasan Hüsnü Erdem, Ankara 1964.

8 Bak. Zeki Mubarek, al -Ahlâk İnd al - Gazzali, s. 168, Mısır (Tarihsiz).

ve yer yüzünde bozgunculuk yapanlara lânet eder". "Ey iman edenler, niçin yapmayacağımız şeyleri söylersiniz? Yapamayacağınız şeyi söylemeniz, Tanrı yanında öfkeyi çağırır". "İçinizden biri, bir başkasına bir şey emanet ederse, kendisine güvenilen kimse üzerine aldığı emaneti yerine getirsin. Rabbi olan Allah'tan sakınsın; sakın tanıklık ederken bir şey gizlemeyin; bildiğini saklayan kimsenin kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızın hepsini bilir".

İnsanın mü'min kardeşini sevmesi ve sayması da İslâm ahlâkında önemlidir. Bu sevgi aile içinde, akrabalar arasında ve bütün toplum içinde olmalıdır. Sevginin olmadığı yerde samimiyet ve dirlik de olmaz. Başkalarını sevmesini ve onların gönlünü kazanmasını bilen kişi hem kendi mutluluğuna ve hem de dayanışmaya hizmet etmiş olur. Sevgi konusunda Kur'an'dan mealen şu örnekleri vermek mümkündür: "Allah dinde gerçekçi insanları sever, onlar da onu severler". "İman edenler, Allah'ın en çok sevdiği kimselerdir".

Hz. Muhammed de bu konuda şu hadisleri söylemiştir: "Benim rızam uğrunda sevişenler için, peygamberlerin ve şehitlerin bile imrenecekleri nurdan minberler vardır". "Bir kimse din kardeşini severse, sevdiğini o kimseye haber versin". Peygamberimiz dua ederken şöyle söylerdi: "Ey Allah'ım, bana sevdiğini, sevdiğin kimsenin sevgisini ve senin muhabbetine yaklaştıracak şeyin sevgisini ver".

Kibirten sakınmak da erdemli bir davranış olur. Kibirli insan kendini büyük, başkalarını da küçük görür. Herkese yukardan bakar. Kendisini çok beğendiği için insanları gücendirir. Oysaki kibir kötü bir davranıştır. Yüce Allah bu konuda Kur'an'da mealen şöyle buyurmuştur: "İnsanlardan kibirlenip yüzünü çevirme. Yeryüzünde şımarık yürüme. Çünkü Allah her kibir taslayanı, kendini beğenip öğüneni sevmez". "O kibirlenenlerin dönüp gidecekleri yer (Cehennem) ne çirkindir". "Sizin Tanrınız bir tek Tanrı'dır. Âhirete inanmazların kalpleri bunu inkâr edicidir. Onlar kibirlenen kimselerdir... Gerçekten Tanrı kibirlenenleri sevmez".

Hz. Muhammed de şu hadisiyle kibrin zararını ve imanın faydasını açıklamıştır: "Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kimse Cennet'e girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan da Cehennem'e girmez".

9 Bak. İ. Ağâh Çubukçu, Mezhepler, Ahlâk Ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler, s. 75 -76, Ankara 1967.

Kinin de İslâm ahlâkında yeri yoktur. Kin yüzünden düşmanlıklar artar. İnsanlar arasındaki ayrılık çoğalır. Bu yüzden kavga edenler olur, ölenler olur. Hatta bazen kan davası gibi meselelerde kin babadan evlada geçer. Kur'an'da bu konuda bir çok âyet vardır. İşte bunlardan bazı örnekler: "Ey iman edenler, hepiniz barış ve selâmete giriniz". Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha zararlıdır". "İyiliğe kavuşmuş iken yer yüzünde fesat çıkarmayın, Allah'tan korkarak ve umarak dua edin. Allah'ın rahmeti iyilere yakındır".

Hz. Muhammed de şu hadisiyle kinin kötülüğünü belirtmiştir: "İnsanlar arasında Allah'ın en çok sevmediği kimse kin ve düşmanlığı en çok olan kimsedir".

Kıskançlıktan kaçınmak da erdemli bir harekettir. Kıskanç insanın gönlü rahat bulmaz. Böyle kimseler başkalarının mutluluğunu ve başarısını istemez. Kıskançlığın zararını Peygamberimiz çeşitli hadisleriyle belirtmiştir. İşte bu hadislerden bazı örnekler: "Kıskançlık, ateşin odunları yediği gibi iyilikleri yer". "Asıl zenginlik mahn çokluğu değil, kalp zenginliğidir". "Birbirinizi kıskanmayınız. Birbirinize küsmeyiniz, kin beslemeyiniz ve sırt çevirmeyiniz. Tanrı'nın kardeş kardeş geçinen kulları olunuz".

İnsanlara karşı şefkatli ve merhametli olmak da erdemli bir harekettir. Başkalarının hakkını alan, gönül kıran ve insanlara karşı zorbalık yapanlar iyiliği değil, kötülüğü seçmiş olurlar. İslâmiyet mü'minlere karşı merhametli ve yumuşak bir biçimde davranılmasını salık vermiştir. Bu konuda peygamberimizin söylediği çeşitli hadisler arasında şunlar vardır: "İnsanlara merhamet etmeyen, merhamet bulmaz". "İman edenler, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acıtmakta ve birbirlerini korumakta bir vücût gibidir. Vücûdun bir organı hasta olursa, öteki organları da bu yüzden hastalık ve huzursuzluğa tutulur".

Cimrilik ve israftan sakınma da erdemli bir müslümana yakışan davranışlar arasındadır. Türkçedeki "ayağımı yorganına göre uzat" atasözü bu konuda yol göstericidir. Cimri, parasını harcamaktan korkar. Paraya düşkündür. Böyle bir kimse zengin de olsa hayır işlerine yardım etmez. Ailesine karşı da görevini tam yapmaz. Cimriliğin kötülüğünü Yüce Allah şu âyetlerle bildirmiştir: Kendisini cimrilikten koruyan kurtuluş bulmuştur". "Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte bunlara acıklı azabı müjdele".

İsraf hakkında da şu âyetler vardır: "Hısıma, yoksula, yolda kalmış olana haklarını ver. Malını israf ile saçıp savurma". "Yeyin, için israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez".

İtidal yani ölçülülük de erdemli bir davranıştır ve ahlâkın önemli ilkelerinden biridir. Meselâ haksızlığı önlemede, mü'minlerin canlarını korumada ve hayırlı işlerde cesaret erdemli bir iştir. Fakat çabuk kızmak yapılacak işin sonunu düşünmeden hareket etmek ve öfkeli davranmak övgüye değer bir fiil değildir. Övgüye değer cesaret, ne atılganlık, ne de korkaklıktır. Gerçek cesaret itidalli yani ölçülü davranıştır.

İyi bir mü'min her şeyde ölçülü davranmalıdır. Bunun içindir ki Hz. Muhammed "işlerin en hayırlısı itidalli olanıdır" diye buyurmuştur.

Adâletli davranış da erdemli bir harekettir¹⁰. Adâlet herkesin düşünce olarak sevmesi gereken bir kavramdır. Fakat onu davranışlarında uygulamayan bir çok kimseler vardır. İslâmiyette adâlet hakkında bir çok âyetler bulunmaktadır. İşte bu âyetlerden bazı örnekler: "Şüpheli yok ki Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder". "Ey inananlar adâleti titizlikle ayakta tutan ve Allah için tanıklık eden kimseler olunuz. İster kendiniz, ister ana ve babanız, isterse akrabalarınız aleyhinde olsun, zengin, fakir ayırımı gözetmeksizin adâletli davranınız". İslâm dini zulümden, çıkarılıktan ve insanların hakkını yemekten yana değildir¹¹. Aksine adâletten, zulüm yerine insafı koymaktan ve hakkı yenenlerin haklarını vermekten yanadır.

Hikmet de erdemlin kapsamına girer¹². Hikmetin çeşitli anlamları vardır. Bilgelik, doğruluk, salim akıl, düşünce, bilim, icat ve ince marifet bazan hikmet sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ayrıca kudret, şeref ve eşyanın gerçeklerinden söz eden ilime de hikmet denmiştir. Özellikle helal ile haramı bilmeğe ve ilimle amel etmeğe de hikmet denmiştir¹³. Hikmetin dikkati çekici bir anlamı da insanın gücü ölçüsünde doğruyu ve gerçeği bilmesidir. Her şeyin gerçeğini olduğu gibi bilmek ve bu bilgiye göre

10 Bak. Hilmi Ziya Ülken, Aşk Ahlâkı, s. 139, Ankara 1971.

11 Bak. Cemil Sena, Hazreti Muhammed'in Felsefesi, s. 430, 436-437, İstanbul 1971.

12 Bak. İbrahim Agâh Çubukçu, İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, s. 37, Ankara 1972.

13 Bak. Seyyid Şerif, Ta'rifat, s. 63, İstanbul 1327.

davranmak da hikmettir. Demek ki hikmetin felsefî, ilmî ve amelî anlamları vardır. Ahlâk da insanın bilgeliği, iradesi ve amelî davranışları ile ilgilidir. İnsan iyi davranışlarda bulunursa erdemi de kazanmış olur. Kur'an'da hikmet öğülmüştür. Bu konudaki bazı âyetler şunlardır: "Allah hikmeti kime dilerse ona verir. Kime de hikmet verilirse gerçekten ona çok hayır verilmiştir". "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır". "Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve ondaki hikmeti düşününüz".

İffet de erdemin kapsamına girer. İffetli olmak namuslu ve dürüst olmak demektir. İffet başta cinsî alanda dürüstlüğü ifade eder. Ayrıca her alanda doğruyu seçip iyi hareket etmek de iffetli bir insanın yapacağı iştir¹⁴.

Ahlâkta önemli meselerden birisi de hürriyet meselesidir¹⁵. Cebriyeciler insanın bir robot gibi fiiller işlediğini, hürriyetinin olmadığını ve kötü davranışları da Tanrı'nın çizdiği kadere göre zorunlu olarak yaptığını iddia ederler¹⁶. İnsanın günlük hayatta tedbir almasına gerek görmezler.

Mu'tezile ise insanın tamamen hür olduğunu ve kaderini çizmekte serbest bulunduğunu ileri sürmüştür.

Eş'ariyye ve Maturidiyye ise Allah'ın istikbalde olacak her şeyi bildiği için insanların kaderini yazdığını söylerler. Sünnet Ehli'ne göre her şeyi Allah takdir etmiştir. Fakat kullarına da cüz'î irade vermiştir. İnsan cüzî iradesiyle bir fiile yaklaşır ve onu kazanır. İnsan bu yaklaşma ve kazanma sonucu olarak sorumlu tutulmuştur. Allah, kullarının kötü fiiller işlemesinden razı olmaz. O halde her insanın, her işde önce aklı ile tedbir alması, sonra da Allah'a sığınması gerekir. İnsanın cüzî iradesi ve sorumluluğu bulunduğu göre kötülüklerden kaçınıp iyi davranışlarda bulunması gereklidir.

Ahlâkta iyi niyet meselesi de çok önemlidir¹⁷. İyi niyet, mutluluğa giden yolun ilk şartlarından. Doğruya, gerçeğe ve adâlete

14 Bak. Kınalızade Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, s. 93, 102, Tercüman 1001 Temel Eser.

15 Bak. Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, s. 276, 280, İstanbul 1958; E.F. Carritt, The Theory of Morals, s. 125 vd, Oxford University Press, London.

16 Bak. N.Çağatay ve İ. Agâh Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi I, s. 115-117, Ankara 1965.

17 İyi niyet meselesi üzerinde Kant da durmuştur. Bak. Bedia Akarsu, Ahlâk Öğretileri II, İmmanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi, s. 67 vd, İstanbul 1968; C.D. Broad, Five Types of Ethical Theory, s. 116-142, London (Tarihsiz).

iyi niyetle varılırsa, bu elbette insan vicdanında huzur sağlar. İnsan bazı davranışlarında başarısızlığa uğrasa da iyi niyet sahibi ise vicdan azabı çekmez. Önemli olan insan kalbinin, insan ruhunun iyi niyetle dolu olmasıdır. İyi niyet, insana insan sevgisini de verir. İşte bunun içindir ki sevgili Peygamberimiz “yapılan işler ancak niyete göredir” diye buyurmuştur. Kur’an’da mü’minin mü’min için iyi olanı düşünmesi emredilmiştir. O halde iyi niyet İslâm Ahlâkının vazgeçilmez bir şartıdır.

Kanunlara saygı da ahlâkda üzerinde durulan konulardandır¹⁸. İnsan içinde yaşadığı toplumla yakından ilgilidir. Törelere ve kanunları çiğneyen insan, toplum vicdanında suçlu düşer. İslâm dini, müslümanların kendi aralarında yumuşak huylu olmalarını, fakat yurda göz diken münkirlere karşı sert davranmalarını salık vermiştir. Bir milletin can, mal ve yurt güvenliğini sağlamak için her ferdin görevini iyi bilmesi ve kanunlara saygılı olması gereklidir. İşte bunun içindir ki yüce Allah bir âyette “sizden seçilen emir sahiplerine itaat ediniz” diye buyurmuştur. Şüphesiz ki herkes görevini iyi bilir ve iyi yaparsa toplumun huzuru da artar.

İnsanın ailesine, topluma ve Tanrı’ya karşı görevleri vardır. Yüce Allah Kur’an’da iyilik yapanın ödül alacağını, kötülük yapanın da cezalandırılacağını bildirmiştir. O halde İslâm ahlâkında iyi davranışlarda bulunmak mutluluğa götürür. Kötü davranışlar ise mutsuzluğun kaynağı olur. İslâm’da ahlâk o kadar önemlidir ki Hz. Muhammed “güzel ahlâk insanı mutluluğa götürür” demiştir. Kur’an’da Peygamberimiz şöyle öğülmüştür: “Gerçekten sen büyük bir ahlâk üzerindesin”. Ahlâk konusunda şu âyetler de dikkati çekicidir. “İyilik ediniz. Çünkü Allah iyilik edenleri sever”. “İyilik yapan kendisine yapar, kötülük eden kendisine eder. Allah kullarına zulmetmez.”

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: İslâm ahlâkı iyi sayılan şeylerin yapılmasını, kötü sayılan şeylerden de kaçınılmasını salık vermektedir. Dinimize göre iyilik insanı mutluluğa, kötülük ise mutsuzluğa götürür.

O halde insan yapacağı işlerin sonunu düşünmeli ve davranışlarını mutluluğu kazanacak biçimde düzene koymalıdır.

¹⁸ Kanunlara saygı meselesi üzerinde Descartes de durmuştur. Bak. Descartes, Ahlâk Üzerine Mektuplar, s. XII, Türkçeye çeviren. Mehmet Karasan, İstanbul 1966.